9. Терницкая С. В. Социально-педагогические условия взаимодействия государственных и общественных организаций в профилактике ВИЧ/СПИДа среди учащейся молодежи: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Терницкая Светлана Викторовна. – К., 2009. – 240 с.
10. Український педагогічний словник / [уклад. Гончаренко С. У.]. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
11. Ходаківський Є. І. Психологія управління : підручник / Ходаківський Є. І., Богоявленська Ю. В., Грабар Т. П. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 664 с.
12. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 2007. – 607 с.
13. Шамионов Р. М. Психология социального поведения личности : учеб. пособ. / Шамионов Р. М. – Саратов : Издательский центр «Наука», 2009. – 186 с.
14. Ajzen I. The theory of planned behavior / I. Ajzen // Organizational Behavior and Human Decision Processes. – 1991. – 50. – № 2. – С. 179–211.
15. Irwin, C.E. Adolescence and risk taking: how are they related? / C.E. Irwin // Alolescent Risk Taking / Ed. by N. Bell, R. Bell. – Newbury Park: SAGE Publications, 1993. – P. 7–28.
16. Lyng S. Edgework / S. Lyng. – New York: Taylor&Francis, 2004. – 304 p.
17. Prochaska J. O. Transtheoretical therapy: Toward a more integrative model of change / J. O. Prochaska, C. C. DiClemente // Psychotherapy: Theory, Research & Practice. – 1982. – 19. – №3. – P. 276–288.

І.П.Пидюра,
НПУ імені М.П.Драгоманова

УДК 364-57-053.2

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ВИХОВАНЦІВ ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ

Анотація

У статті представлено визначення основних характерних ознак, що створюють соціально-педагогічний портрет дитини-вихованця Центрів соціально-психологічної реабілітації дітей.

Ключові слова: Центр соціально-психологічної реабілітації дітей, вихованець, Я-концепція, соціально-педагогічний портрет.

Аннотация

В статье представлены определения основных характерных признаков, описывающих социально-педагогический портрет ребенка-воспитанника Центров социально-психологической реабилитации детей.

Ключевые слова: Центр социально-психологической реабилитации детей, воспитанник, Я-концепция, социально-педагогический портрет.

Abstract

This paper presents the definition of the main characteristic features that describe the social and Pedagogical pet portrait child socio-psychological rehabilitation of children.

Keywords: socio-psychological rehabilitation of children, pet, self-concept, social and pedagogical portrait.

Структура Центрів соціально-психологічної реабілітації дітей в Україні створювалася за умов старої соціальної системи. В її основу були покладені засади колективного виховання дітей. Саме тому система Центрів соціально-психологічної реабілітації дітей успадкувала риси класичної систему притулків для дітей, в яких вихованці не повною мірою можуть реалізувати свій потенціал. Такі заклади не в спромозі забезпечити індивідуальний підхід до кожної дитини й часто відгороджують дітей від місцевої громади. Якщо дитина потрапляє до закладу даного типу, то вона, як правило, залишається в ньому на повний термін реабілітації (9 місяців) [2, с. 45].

Центр соціально-психологічної реабілітації дітей - заклад соціального захисту, що створюється для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги [5].

Тому дуже важливим є процес реабілітації дитини у закладі, адже від нього залежатиме формування її особистості, та її подальше життя в цілому. Закінчуючи термін реабілітації, випускники в ідеалі повинні бути пристосованими до дорослого життя, мати певний соціальний досвід, комунікативні вміння та навички самообслуговування.

Обмеження дитини батьківського піклування негативно впливає на розвиток її особистості і призводить до виникнення різноманітних порушень розвитку та життєдіяльності вихованця. В майбутньому це утруднює адаптацію дитини до соціуму та позначається на формуванні особистості. Дослідження соціально-педагогічного портрету вихованців Центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, де вихованці зі зруйнованими сімейними зв’язками та попереднім негативним соціальним досвідом є однією з першочергових проблем як у аспекті аналізу умов становлення особистості та ефективної соціалізації, так і в плані вивчення оптимізації реабілітаційного процесу [1, с. 69].

Вивченню особливостей психолого-педагогічного розвитку і становлення особистості дитини в закладах реабілітації присвячено ряд робіт. Проблеми розвитку особистості дитини, що виховується поза родиною відображені у численних дослідженнях таких науковців, як: Л. Божович, І. Дубровина, М. Лісіна, А. Прихожан, М. Толстих, Л. Шіпіцина, Т. Шульга та інших. Ряд зарубіжних авторів, зокрема Й. Лангмейер і З. Матейчик, В. Денис та П. Наджарьян, відображують у своїх роботах сутність материнської

депривації, специфіку розвитку дітей, які виховуються поза родиною.

Низкою науковців (Н. Н. Авдєєва, Г. М. Бевз, Л. С. Волинець, Л. Н. Галігузова, Я. О. Гошовський, Т. В. Гуськова, С. Ю. Мєщєрякова, В. С. Мухіна, І. В. Пєша,. Г. Рузська, Є. О. Смірнова, Є. А. Стрєбєлєва, Н. М. Толстих та ін.) доведено, що умови життя і виховання в закладі закритого типу та відсутність контакту дітей з біологічними батьками негативно впливають на їх особистісний розвиток.

Метою нашої статті є визначення основних характерних ознак, що створюють соціально-педагогічний портрет дитини-вихованця Центрів соціально-психологічної реабілітації дітей.

Як відомо, ці діти є особливими, оскільки вони мають негативний досвід спілкування з дорослими, у більшості з них не сформовані позитивні моделі поведінки. Практично для всіх характерні проблеми у спілкуванні, конфліктність, агресивність, не визначеність власного «Я», «Я-концепції». Найчастіше вони живуть за сценарієм «агресивний невдаха». До цього можна додати якості, що формуються вже самою обстановкою вулиці, звідки здебільшого такі діти і потрапляють до Центрів реабілітації.

Вихованець Центру соціально-психологічної реабілітації дітей – дитина віком від 3 до 18 років, яка опинились у складних життєвих обставинах, та потребує комплексу допомоги (соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги) [5].

До центру приймаються [5]:

- діти з сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх за допомогою власних можливостей, якщо батьки з певних причин (через тривалу хворобу, інвалідність тощо) не можуть забезпечити належного утримання та догляду за дитиною, ухиляються від виконання батьківських обов'язків, вживають алкоголь, наркотичні засоби;
- діти, які залишилися без піклування батьків або осіб, які їх замінюють;
- діти, які зазнали насильства і потребують соціально-психологічної допомоги, постраждали від торгівлі дітьми;
- безпритульні діти.

У вітчизняній спеціалізованій літературі найпоширенішим є погляд на «Я-концепцію» як на сукупність установок індивіда на самого себе. Таке розуміння Я-концепції відображає її структурно-динамічний характер (уявлення про себе становлять певну структуру, що піддається емоційній оцінці). Я-концепція визначає не просто те, що собою являє індивід, а й те, що він про себе думає, як він розглядає свій потенціал і можливості свого розвитку в майбутньому [3, с. 76].

Здійснюючи аналіз джерел з даного питання, ми стикнулися з тим, що дітей вихованців інтернатних закладів досить часто ототожнюють з дітьми вихованцями Центрів соціально-психологічної реабілітації. Так, деяка схожість вихованців даних типів спостерігається, з боку не визначеності свого «Я».

Взагалому в дітей різних вікових періодів постійно змінюється система «Я». «Я» - виступає продуктом самосвідомості і одночасно є її суттєвою умовою, моментом цього процесу. У дитини-вихованця Центрів реабілітації фіксується не один образ-Я, а множина Я-образів, які змінюють один одного відповідно до оточення та соціального досвіду. Окремі, на певних етапах розвитку дитини, особливо значимі образи-Я, узагальнюють і систематизують знання, отриманні індивідом про себе в результаті самопізнання.

Уявлення дитини-вихованця Центру про себе, як правило, здаються йому переконливими, незалежно від того ґрунтуються вони на об'єктивному знанні чи суб'єктивній думці, правдивими вони є, чи помилковими. Описуючи себе, дитина оперує певними переконаннями щодо самого себе. Ці переконання можуть мати різну значимість для нього. Він може вважати, наприклад, що він в першу чергу сміливий, а сильний тільки в десяту чергу або навпаки. Ця ієрархія не постійна і може варіювати в залежності від контексту або з плином часу [7, с. 77].

Досить часто діти, що потрапляють на соціально-психологічну реабілітацію до Центрів описуючи себе, звертають в першу чергу особливу увагу на свою зовнішність, і використовують безліч різноманітних параметрів, щоб підкреслити свої особливості, і лише в закінченні опису згадують особистісні якості. Франсуаз Долто (франц.психолог), писав, що образ тіла відіграє важливу роль в ідентифікації себе як суб'єкта. Воно є основою для виникнення відчуття ідентичності по відношенню до інших [8, с. 134].

Адекватність та сформованість образу-Я є ґрунтовним фактором визначення поведінки і розвитку дитини, та її уміння знайти своє місце в соціумі.

Особливо важливою є проблема формування особистості дитини, що виховуються в умовах закритого простору та обмеження від соціальних контактів (в Центрі соціально-психологічної реабілітації дітей). «Ще в тридцяті роки Н.М. Щелованов показав, – пише А.В. Запорожець, – що в будинку дитини діти можуть успішно розвиватися за умови добре організованої педагогічної роботи, що не розлука з матір'ю, а дефіцит виховання затримує нормальний розвиток дитини. Цей розвиток залежить від кількості і якості вражень, які вона отримує в основному у процесі спілкування з дорослими, від оволодіння різними видами діяльності» [2, с. 25].

Проте, на сьогодні ситуація в недосконалій, новоствореній системі Центрів соціально-психологічної реабілітації дітей є маловтішною. Як стверджують науковці, провідною причиною цьому є саме «соціальне» сирітство: кількість підопічних дітей колосально збільшується за умови порушення духовних, моральних та матеріальних цінностей суспільства. У великих установах діти не можуть отримати емоційного та фізичного контактів, стимулювання щодо забезпечення належного фізичного,

соціального і розумового розвитку.

Дослідження, проведені науковцями багатьох країн світу, свідчать про те, що поза родиною розвиток дитини йде по особливому шляху, і у неї формуються специфічні риси характеру, поведінки, особистості, про які часто не можна сказати, добрі вони чи погані, вони просто інші [2, с. 36].

В Центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, у вихованців формується новий тип особистості, для ресоціалізації якої необхідне вчасне визначення та розв'язання проблемної ситуації вихованця на основі самоусвідомлення ним ставлення як до самого себе, до своїх прав та обов'язків, так і до оточуючих та навколишньої дійсності. На нашу думку у центрі уваги персоналу Центру повинна бути ресоціалізація вихованця Центру, інтеграція його у суспільство і як альтернатива відхід від негативних соціальних зв'язків і взаємовідносин. Тому для дітей, що перебувають в Центрах соціально-психологічної реабілітації та які виховуються поза родиною, у відриві від суспільства, в умовах закладу закритого типу, формування якісно нової системи соціальних контактів набуває виняткового значення.

Брак позитивного досвіду спілкування з дорослими негативно впливає на встановлення соціальних контактів дітей-вихованців Центрів з однолітками, що виховуються в біологічній родині, вони часто не звертають уваги один на одного і не вступають в контакт. На початковому етапі перебування дитини в Центрі, інші діти для неї є «сірим» фоном їх життя, а якщо і виділяються з даного фону, то, скоріше за все, як конкуренти або суперники, але ні в якому разі, як партнери або друзі. Такі діти живуть сьогоденням, не аналізуючи минулого та не бачачи перспектив майбутнього, вони не бажають (в більшості випадків не вміють) мріяти, фантазувати, до чогось прагнути. Коло їх бажань обмежене їх потребами, які слід відразу задовольнити. Тобто, особистісний розвиток вихованців Центрів соціально-психологічної реабілітації дітей можна охарактеризувати відсутністю тимчасової перспективи [6, с. 29].

У дітей, що живуть в умовах процесу реабілітації в Центрі соціально-психологічної реабілітації на повному державному забезпеченні, виявляється позиція утримання («нам повинні», «дайте»), відсутні відповідальність, економність, бережне ставлення до свого майна та майна Центру. На думку О. Поляновської, «така позиція може призвести до негативних утворень в структурі особистості вихованця, а саме домінування нижчих мотивів при постановці мети, невміння продумувати засоби для виконання дій, вузькості інтересів та їх нестійкості» [7, с. 86].

Щодо наслідків виховання не в сімейному середовищі, І.Дубровіна відзначає також що «…підвищена цінність сім'ї та відсутність досвіду життя у ній призводять, з одного боку, до ідеалізації сім'ї, образу сім'янина, а з іншого – до гіпертрофії негативної моделі сім'ї. При цьому позитивний ідеальний образ сім'ї розмитий, не наповнений конкретними побутовими деталями, а негативний, навпаки, гранично конкретизований та емоційно

насичений» [2, с. 31]. В результаті чого вихованець не може сформувати правильний образ себе як батька чи матері, чоловіка чи дружини. Що може негативно відбиватися на формуванні уявлення про своє майбутнє сімейне життя.

Аналізуючи літературні джерела, щодо системи Я-образів то, всі дослідники, які займаються даним питанням одностайно наголошують на тому, що у вихованців Центрів, розвиток всіх форм Я (уявлення про себе, ставлення до себе, образу Я, самооцінка) істотно відрізняється від розвитку цих форм у дітей, що виховуються в сім'ї.

Умови Центру соціально-психологічної реабілітації дітей, його система виховання, процес ресоціалізації та замкнутий простір за неправильної організації роботи персоналу Центру, можуть негативно впливати на соціально-психологічний та педагогічний розвиток вихованців, що з часом проявляється в порушеннях розумової та поведінкової сферах, а це, в свою чергу, утворює бар'єр у розвитку самосвідомості та формування адекватного образу Я. На його формування впливають такі головні чинники як досвід індивідуальної діяльності дитини та досвід спілкування з оточуючими.

В більшості випадків до Центрів соціально-психологічної реабілітації дітей потрапляють вихованці підліткового віку (13-15 років). Ось чому питання особистісної та соціальної зрілості 13-15 річного мають першорядне значення. У даному віці в самовизначення вже вступають особистісні риси і стосунки ("Мені не подобаються зарозумілі люди"). Розвиток абстрактного мислення дає можливість підліткам експериментувати з різними соціальними ситуаціями, і застосовувати цю інформацію в своєму уявленні про себе самого. Згідно з аналізом численних наукових досліджень, вихованці Центрів реабілітації складаючи автопортрет описують себе через такі категорії як «поведінка», «зовнішність» та «стосунки з однолітками», в той час як їх однолітки, які виховуються в біологічній родинні застосовують слова: «вміння», «інтереси» та «хобі».

Слабке уявлення про власні уміння, інтереси вихованців Центрів соціально-психологічної реабілітації дітей може заважати ефективному перебігу процесу ресоціалізації, негативно позначається на їх самовизначенні, важливого для формування особистості.

Можна сказати, що формування особистості дитини-вихованця Центрів реабілітації порівнюючи зі звичайними дітьми розвивається більш повільно, хоча їх розвиток і йде по іншому шляху. Компоненти самовизначенності вихованця Центру в більшості випадків спрямовані на зовнішнє середовище, ніж на власний внутрішній світ.

Таким чином, дослідивши наукові джерела, проаналізувавши результати нашого дослідження та розглянувши чинники, що впливають на становлення особистості дитини-вихованця Центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, ми прийшли до узагальненого соціально-педагогічного портрету особистості, що формується в умовах даного закладу. Провідними рисами такої особистості є:

1. інтелектуальне відставання;
2. невміння вступати в значимі стосунки з іншими людьми;
3. млявість емоційних реакцій;
4. агресивність та невпевненість у собі;
5. невміння протистояти асоціальним явищам;
6. низький рівень сформованості навичок продуктивного спілкування;
7. негативне ставлення до себе;
8. низький рівень довіри до оточення;
9. брак почуття власної значимості й поваги до себе;
10. слабка мотивація до активної діяльності.

Підсумовуючи вище сказане, варто зазначити, що знання психолого-педагогічним персоналом індивідуальних особливостей дітей, що потрапили до Центру соціально-психологічної реабілітації, допомагає коригувати визначенні негативні риси особистості вихованця в ході реабілітаційного процесу.

Література

1. Артюшкіна Л М. Специфіка професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування // Практична психологія та соціальна робота. – № 2. – 2004 – С. 42 – 47.
2. Артюшкіна Л.М. Сирітство в Україні як соціально педагогічна проблема (соціально-правовий аспект) / Л.М. Артюшкіна, А.О. Поляничко. – Суми: Сум ДПУ, 2009. – 268 с.
3. Васильєв Н. Н. Я-концепція: у злагоді з собою. – Центр дистанційної 4. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: статистичний збірник. – Державний комітет статистики України. – К.: 2009. – 76 с.
4. Поляновська О.Р. Позакласна виховна робота як один із шляхів профілактики правопорушень дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. – Хмельницький, 2008.Социализация личности и образования: от теории к практике. – Н.Тагил: НТФ ИРРО, 2002. – 47 с.
5. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей від 28 січня 2004 р. N 87
6. Самооцінка дитини / С. Максименко та ін. – К. : Главник, 2004 – 112 с.
7. Социальное воспитание в учреждениях дополнительного образования детей: [учеб. пособие для студентов пед. вузов] / Б. В. Куприянов, Е. А. Салина, Н. Т. Крылова, О. В. Миновская; ред А. В. Мудрик. – М. : Издат. центр "Академия", 2004. – 240 с.
8. Соціальна педагогіка. 5-те вид. перероб. та доп. Підручник./ За ред. Капської А. Й.– К.: Центр учбової літератури, 2011 – 488 с.